

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ПОГОДЖЕНО

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

**Декан гуманітарно-педагогічного
факультету**

**Завідувача кафедри
педагогіки**

_____ І.М. Савицька

_____ Р.В. Сопівник

«10» Листопада 2024 р.

«10» Листопада 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**на тему: «ФОРМУВАННЯ М'ЯКИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ»**

Спеціальність:

011 «Освітні, педагогічні науки»

Освітньо-професійна програма:

«Інформаційно-комунікаційні технології в освіті»

Орієнтація освітньої програми:

«Освітньо-професійна»

Гарант освітньої програми _____ д.п.н., проф., **Олександр КУЧАЙ**

Керівник магістерської роботи _____ PhD., ст.вик. **Павло СМОЛЯК**

Виконав: _____ **Роман Сидоренко**

КИЇВ-2024

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Гуманітарно-педагогічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри педагогіки
д.п.н., професор _____ Р.В.Сопівник
«__24__»_вересня_2023 року

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

студента **Сидоренко Роман Сергійович**

1. Тема магістерської роботи: «Формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів з використанням технологій дистанційного навчання». Затверджена наказом ректора НУБіП України від 12.12.2023. № 2253 «С»

2. Термін подання завершеної роботи на кафедру: 01.11.2024 р.

3. Вихідні дані до магістерської роботи: Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Положення про підготовку і захист магістерської роботи у Національному університеті біоресурсів і природокористування України; посібники, словники, довідники, методична, наукова література щодо теми дослідження.

4. Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Розкрити сутність і структура поняття «м'які навички студентів аграрних закладів вищої освіти»
2. Виокремити та обґрунтувати педагогічні умови формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти
3. Розробити, обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти.

Дата видачі завдання: 20.09.2023 р.

Керівник магістерської роботи _____ П.Смоляк

Завдання прийняв до виконання _____ Р.Сидоренко

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ М'ЯКИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	7
1.1. Сутність і структура поняття «м'які навички студентів аграрних закладів вищої освіти»	7
1.2. Характеристика м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти у контексті вимог професійної діяльності	10
1.3. Педагогічні умови формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти	14
1.4 Студенти аграрних закладів вищої освіти як специфічна соціально-професійна група	24
Висновки до розділу 1	34
РОЗДІЛ ІІ. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ М'ЯКИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	35
2.1. Діагностика м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти	35
2.2. Реалізація методики формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти	47
Висновки до розділу 2	51
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах швидкоплинних змін зумовлених, з одного боку, – розвитком постіндустріальної, технотронної цивілізації, інформаційного суспільства, розгортанням четвертої промислової революції (на думку футурологів, у зв'язку із розвитком робототехніки та штучного інтелекту зникне частина професій), а з іншого, – всезростаючим техногенним і антропогенним навантаженням на довкілля, глобальним потеплінням, змінами клімату, і, як наслідок, виникненням і стрімким поширенням небезпечних для життя і здоров'я людей смертоносних вірусів, інфекцій (ВІЛ-СНІД, поліомієліт, туберкульоз, пташиний, свинячий грип, SARS-CoV-2 та інші), виснаженням джерел традиційних енергетичних ресурсів, перед людством гостро постає питання перебудови, реорганізації освітніх практик, змісту, форм методів роботи. Це особливо важливо в умовах сучасного інтенсивного використання дистанційних, віддалених способів освіти, що реалізуються за допомогою різних програмних додатків, для проведення онлайн конференцій, навчальних платформ, симуляторів, гаджетів і девайсів, що створюють доповнену, віртуальну реальність і слугують цілям підготовки фахівця, формування його ціннісного світогляду, соціально-схвалюваних зразків поведінки. У контексті таких викликів важливо забезпечити підготовку фахівців, які не тільки зможуть виконувати вузькопрофесійні задачі, а й налагоджувати конструктивну взаємодію, працювати в команді, лідирувати, постійно розвиватись, правильно планувати час, раціонально розпоряджатись ресурсами орієнтуючись на принципи сталого розвитку суспільства, мінімізуючи згубний вплив на оточуюче нас середовище живої природи.

У сучасному, стрімко змінюваному світі, охопленому глобалізаційними процесами та інтернаціоналізацією освітнього середовища, м'які навички (soft skills) стають все більш важливими для бізнесового спілкування, будучи диференціатором працевлаштування й гарантією успіху на академічній і професійній . Так, формування м'яких навичок, попит на які з часом буде лише

збільшуватися, повинно стати пріоритетним напрямом підготовки фахівців у закладах вищої освіти.

Викладачі мають бути високо обізнаними з вимогами, які нині висуваються до молодих спеціалістів, та будувати навчальний процес, усвідомлюючи, що сьгоднішні роботодавці акцентують увагу не тільки на високому рівні «hard skills» («жорстких» навичок) потенційних робітників, які стосуються професійно значущих, вузькоспеціальних, технічних кваліфікацій, освіти і досвіду роботи, але й на рівні володіння «soft skills» («м'якими» навичками), які тлумачаться як комплекс міжпрофесійних, універсальних, соціальних навичок, що обумовлюють ефективну участь у робочих і академічних процесах, визначають уміння результативно взаємодіяти та стосуються культури побудови комунікації незалежно від професійної спрямованості фахівця.

Отже, актуальність, виокремлені суперечності, недостатній рівень розробленості наукової проблеми зумовили вибір теми дослідження **«Формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти».**

Мета дослідження – полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці методики формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти буде ефективним у випадку впровадження розробленої методики та педагогічних умов із застосуванням системного, аксіологічного, особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходів.

Відповідно до мети і гіпотези поставлено такі **завдання** дослідження:

1. Розкрити сутність і структура поняття «м'які навички студентів аграрних закладів вищої освіти»
2. Виокремити та обґрунтувати педагогічні умови формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти

3. Розробити, обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти.

Об'єкт дослідження – формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти

Предмет дослідження – методика формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**:

– *теоретичні* – аналіз джерел у руслі досліджуваної теми, узагальнення зарубіжного і національного досвіду формування м'яких навичок студентів.

– *емпіричні* – спостереження, анкетування, створення виховуючи ситуацій, експеримент для визначення ефективності запропонованої методики формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти.

– *статистичні* – кількісний і якісний аналіз отриманих експериментальних даних;

– *графічні методи* добиралися для порівняння та візуалізації результатів експерименту (рисунок, діаграми, таблиці).

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ М'ЯКИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Сутність і структура поняття «м'які навички студентів аграрних закладів вищої освіти»

Аналіз україномовного наукового дискурсу дозволив установити, що останнім часом інтерес практиків і теоретиків освіти до потенціалу дисциплін вищої школи для формування м'яких навичок помітно зростає, що засвідчують студії А. Безус, І. Гевлича, Л. Гевлич, К. Ковалю, Ю. Федорової, І. Федулової та ін., утім проблема розвитку м'яких навичок у студентів аграрних закладів вищої освіти досі не набула достатньо комплексного висвітлення у вітчизняних науково-методичних працях. Особливої уваги потребує той факт, що безліч цінних ідей стосовно можливостей формування м'яких навичок можна віднайти в численних англійських науково популярних публікаціях: в особистих блогах зарубіжних освітян, викладання мов у вищих навчальних закладах освіти бізнес-консультантів, фахівців із персоналу або на сайтах освітніх представництв (напр., British Council [1]). Це доводить важливість даного методичного аспекту в самоосвіті й освіті протягом життя (lifelong learning), а також демонструє те, що дане питання розробляється здебільшого практично, а теоретично-наукове його обґрунтування (особливо в контексті вітчизняної вищої освіти) залишається досить побіжним. Тим не менше, в україномовному науково-педагогічному дискурсі сьогодні все ж спостерігається позитивна динаміка, оскільки нині з'являються поодинокі ґрунтовні статті та публікації апробаційного і дискусійного характеру, присвячені дослідженню різних аспектів формування м'яких навичок як компетентнісної вимоги до підготовки майбутніх фахівців (Ж. Єсмурзаєва, О. Новікова, С. Шилова, О. Супрун, Н. Зайцева та ін.). Для того, аби у викладачів-практиків і теоретиків освіти склалося комплексне й обґрунтоване уявлення про природу й особливості розвитку м'яких навичок в контексті підготовки студентів аграрних закладів вищої освіти, педагогічна думка має й надалі

поповнюватися релевантними вичерпними працями дескриптивного й експериментального характеру.

В розрізі фундаментальної зміни освітньої парадигми сучасної освіти фактично на етапі становлення інформаційного суспільства зберігаються традиційні форми виробництва промислових і сільськогосподарських товарів, але кардинально змінюється функціонування економіки. Тому, змінюється зміст поняття «робоче місце». До працівників висувуються вищі вимоги до рівня знань, диверсифікуються кар'єрні можливості зростає потреба в досконалому володінні «м'якими» навичками. Розвиток та напрацювання «soft skills» для студентів — об'єктивна вимога ринку праці. Керівництво вищої школи має реагувати на ці запити, а в світлі ширшої автономії університетів в частині формування навчальних програм необхідно проявляти ініціативу та запроваджувати відповідні нові навчальні програми підготовки з метою охоплення всього спектру розвитку «м'яких» навичок у студентів під час навчання.

Що таке софт скіли?

Soft skills — це так звані м'які навички, що показують, наскільки добре людина взаємодіє із соціумом. Часто такі навички є неспецифічними для конкретної професії. Тому саме вони забезпечують гнучкість та адаптивність кандидата на ту чи іншу посаду.

Багатьом здається, що про софт скіли заговорили зовсім нещодавно. Ніби лише кілька років тому у рекрутерів та HR спеціалістів з'явився певний тренд на них. Але це далеко не так.

М'які навички існували завжди. Проте на них не так сильно наголошували та не об'єднували в одну категорію. Звідси й виникло чимало міфів про розвиток та формування soft skills.

Для чого потрібні софт скіли?

Сьогодні добре розвинені м'які навички неабияк допомагають мільйонам спеціалістів досягати кар'єрного успіху. Адже саме налагоджена комунікація, вміння адаптуватися, самоорганізація допомагають оптимізувати роботу, досягаючи постійно нового рівня.

Короткий soft skills перелік:

- Комунікативні навички
- Критичне мислення
- Лідерські якості
- Емоційний інтелект
- Позитивне мислення
- Уміння працювати в команді
- Самоорганізація

Найпоширеніші міфи про м'які навички

1. Soft skills — це вроджене, цього неможливо навчитися

Коли мова заходить про Soft skills, найчастіше можна почути, що деяким людям просто щастить народитись комунікабельними чи співчутливими. От згадайте, як часто можна почути, що той чи інший знайомий просто харизматичний ще зі школи й тому отримав хорошу посаду в престижній компанії?

Насправді усе не так просто. Часто саме так говорять люди, які бояться виходити зі своєї зони комфорту. Адже розвивати софт скіли можна як і будь-які харди. Проте іноді це супроводжується більшими обсягами роботи. Адже тут потрібно багато пересилувати себе, пам'ятаючи заради чого ти змінюєшся.

2. Софт скіли актуальні для вузького переліку професій

Часто здається, що софт скіли потрібні лише людям, які працюють у вузькому переліку сфер, як от менеджмент чи продажі. І зовсім не актуальними вони є для фрилансерів чи агрономів.

Але це далеко не так. Вказувати в резюме, додавати на профіль в LinkedIn, говорити на співбесіді про soft skills — це давно стало нормою і навіть потребою для роботи у будь-якій сфері!

Отже, можемо зробити простий висновок, що для кожної сфери володіння м'якими навичками точно потрібне, і для деяких сфер вони можуть бути специфічними. Проте є й певний список універсальних софт скілів, як от:

- комунікація
- тайм-менеджмент
- чемність та ввічливість

Важливість розвитку soft skills підтверджує і дослідження від Google. У 2016 році вони провели експеримент під назвою Project Oxygen. На основі історичних даних про працевлаштування співробітників з 1998 року, в Google з'ясували, що сім найбільш значущих характеристик кар'єрного росту – софт скіли. [2]

Тому не варто недооцінювати м'які навички, потрібно працювати над їх удосконаленням та постійним покращенням.

1.2. Характеристика м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти у контексті вимог професійної діяльності

Процеси глобалізації, зумовлені переходом людства від індустріального суспільства до пост-індустріального (інформаційного), спонукають розвиток нових тенденцій в освіті, створення сучасних освітніх технологій пошуку альтернативних форм освіти, інноваційної стратегії навчання й виховання, розгляду освіти в контексті культури і творчості тощо. Іншими словами, йдеться про фундаментальну зміну стратегічних цілей освіти і перехід до її антропоцентричної, гуманістичної моделі, про становлення нової освітньої парадигми та інноваційних методів навчання, що можливо лише за оновлення форм та методів керування освітніми процесами. Існуюча довгі роки парадигма освіти «ЗУН» (знання, уміння, навички) включає в себе визначення номенклатури, ієрархії знань, умінь і навичок, методик їхнього опановування, контролю й оцінювання. Ця парадигма до тепер визнається значною частиною педагогічного співтовариства. Для того, щоб національна освіта могла інтегруватися у світовий освітній простір, необхідно опікуватися не тільки поліпшенням нашого матеріального стану, забезпеченням життя на потрібному рівні тощо, але й духовним розвитком людини, завданням формування ціннісного світу особистості, синтезом її емоцій і раціональних почуттів і мислення. З переходом у розвинутих країнах до суспільства пост-індустріального типу, вимоги до набутих

у ВНЗ знань, навичок і вмінь суттєво модифікуються, причому дедалі зростаючими темпами. Вміння користуватися комп'ютерними технологіями і обладнанням, а також знання іноземних мов поступово переходять із розряду важливих рис сучасного фахівця у розряд інструментальних вмінь і навичок, які необхідні такою ж мірою, як і звичайна грамотність. Вирішальними стають:

— знання, здебільшого спеціальні, більш наближені до практики, а також між дисциплінарні;

— вміння і здатності здобувати знання самостійно протягом усього життя;

— системність і стратегічність мислення в умовах широкого розповсюдження глобалізаційних процесів, вміння працювати із зарубіжними партнерами тощо.

Значну гальмівну роль відіграють такі негативні прояви значної частки студентства, як лінь, небажання вчитися додатково/самостійно, витрати вільного часу на розваги тощо. З іншого боку, не можна не відмітити досить високий рівень розуміння українською студіюючою молоддю тих якостей, якими належить оволодіти під час навчання у ВНЗ. Проте, в більшості вищих навчальних закладах оновлення та приведення теоретичної підготовки у відповідність до сучасних вимог ринку праці та оновлення матеріально-технічної бази відбувається надзвичайно повільно з низки об'єктивних та суб'єктивних чинників. Разом з тим, навчання студентів повинно відбуватися з урахуванням не лише фундаментальних компетенцій їхнього професіоналізму, але й «м'яких» компетенцій, необхідних для студентів зокрема аграрних спеціальностей, про що свідчить вивчення особливостей зарубіжного досвіду [3]. Часто «м'які» навички називають також універсальними або функціональними компетенціями, а факт володіння ними — функціональною грамотністю.

Останні дослідження ринку праці відображають помітну тенденцію значної зацікавленості працедавців до «soft skills» у робото-шукачів. Більшість роботодавців вважають їх так само важливими, як і професійні знання та вміння. Професійні вміння та навички застарівають, а «soft skills» є актуальними завжди. В Україні поняття «soft skills» є відносно новим та не дослідженим. Хоча, реагуючи на запити ринку праці, різні тренінгові агенції пропонують різноманітні

програми, спрямовані на розвиток «soft skills» [4]. В більшості ВНЗ не приділяють належної уваги розвитку в студентів їх «soft skills», Проте навчальні програми перенавантажені навчальними дисциплінами, які розвивають у студентів «hard skills», тобто «тверді» навички, пов'язані зі знанням фундаментальних та спеціальних дисциплін, здобуттям практичної підготовки тощо. Проте, як майбутньому випускнику взаємодіяти у колективі зі співробітниками, з клієнтами, з партнерами — не навчають, хоча ці навички дуже сильно впливають на ефективність роботи співробітника. Тож розгляд питання розвитку «м'яких» навичок студентів під час їх навчання в університеті надзвичайно актуальне. Метою роботи є дослідження механізмів розвитку «м'яких» навичок студіюючої молоді в світлі майбутнього працевлаштування. В соціальному змісті навик визначається як дія, сформована шляхом повторення, яка характеризується високим ступенем оволодіння та відсутністю поелементної сумлінної регуляції та контролю. Тобто, на рівні навиків людина діє автоматично, не замислюючись над тим, що і як потрібно робити, тоді як уміння, на відміну від навиків, завжди потребує активної інтелектуальної діяльності[5]. Уміння працювати в команді, витривалість, здібність переконувати або йти на компроміс — без переліку так званих «м'яких» навичок сьогодні не обходиться практично жодне оголошення про вакансії. Це навички, прояв яких достатньо важко виявляти, безпосередньо визначати, перевіряти, наочно демонструвати. До цієї групи належать індивідуальні, комунікативні та управлінські навички. Поняття «soft skills» пов'язане з тим, яким чином люди взаємодіють між собою, тобто «м'які» навички рівною мірою необхідні як для повсякденного життя, так і для роботи. За даними досліджень, професійну успішність визначають саме «soft skills». Для кар'єрного зростання потрібно починати їх застосовувати з самого нижчого рівня. Ключова різниця в оволодінні «soft skills» і «hard skills» полягає в тому, що «м'яким» навичкам складно навчитися з книжок або просто виконуючи свої функціональні обов'язки. В сучасному світі головне — це інформація, а саме володіння певними знаннями — статичне, адже вони можуть швидко стати не актуальними та застарілими. Набагато важливіше здобути необхідну інформацію в потрібний момент. Відповідь на цю жорстку вимогу ринку праці можуть дати ті люди, які

зможуть оволодіти «м'якими» навичками. Важкий економічний стан України суттєво погіршує становище на ринку праці, поглиблюється дисбаланс між попитом та пропозицією. Тому вимоги до випускників вищих навчальних закладів значно підвищуються. Останні п'ять років роботодавці суттєво зменшують кількість штатних працівників, що безпосередньо негативно впливає на ринок праці та посилює конкуренцію серед претендентів на працевлаштування.

Індивідуальні якості:
<ul style="list-style-type: none"> -Властивість приймати рішення та вирішувати проблеми -Чітко ставити завдання та формулювати цілі -Позитивне мислення та оптимізм -Орієнтація на клієнта та кінцевий результат
Комунікаційні якості:
<ul style="list-style-type: none"> -Зрозуміло формулювати думки -Дружнє спілкування та гарні манери -Взаємодія з різними типами людей -Вислуховувати та приймати до уваги усі точки зору -Відповідати аргументовано, зрозуміло, ввічливо -Враховувати культурні та міжнаціональні особливості
Управлінські якості:
<ul style="list-style-type: none"> -Грати в команді -Мотивувати команду -Навчати та розвивати членів команди -Передбачати та запобігати ризикам

Рис 1.

З метою глибшого розуміння та аналізу «soft skills» на рис. 1 наведено розроблену класифікацію «м'яких» навичок. Класифікація не може бути вичерпною та враховувати абсолютно усі «м'які» навички. Використання «soft skills» передбачає також уміння використовувати різні моделі поведінки навіть в однакових ситуаціях, глибоко розуміти власні інтереси та інтереси

зацікавлених сторін, швидко і чітко розставляти пріоритети, робити кращий вибір за наявності альтернатив, швидко прилаштовуватись відповідно до нових викликів та обставин, бути стресо-стійким до навантажень, вміти досягати поставленої мети. Безпосереднє навчання цим навичкам непередбачено в сучасних освітніх стандартах. До навчання «soft skills» відносяться тренінги з мотивації, лідерства, менеджменту, роботи в команді, управління часом, проведення презентацій, продажів, особистого розвитку тощо.

Постає питання, як студентам опанувати такі уміння та відшліфувати їх на практиці під час навчання? Будь-який студент так або інакше під час навчання спілкується з колегами, викладачами, допоміжним персоналом поступово розвиває власні «soft skills». Набагато ефективніше це може відбуватись за активної участі студента в різноманітних гуртках, спілках, громадських об'єднаннях, наукових товариствах, студентському самоврядуванні тощо. Така діяльність у різних студентських, молодіжних ініціативах допомагає вдосконалювати комунікативні навички та брати на себе відповідальність за рішення.

1.3. Педагогічні умови формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти

Педагогічні умови в сучасній педагогіці виступають у ролі інструменту з'єднання і адаптації традиційних підходів до виховання і навчання та новітніх педагогічних технологій, адже вони спрямовані не просто на введення певних форм та методів роботи в освітній процес, а на створення особливо організованого професійного середовища, в якому студенти мають можливості для професійного та особистісного зростання.

Великий тлумачний словник сучасної української мови пропонує розглядати «умову» як «необхідну обставину, яка уможлиблює здійснення створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь», «обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь» [6, с.1506]. Найбільш вдале, на наш погляд, визначення педагогічних умов було запропоновано

О. Пехотою, яка визначила педагогічні умови як систему певних методів, форм, реальних ситуацій та матеріальних умов, що об'єктивно сталися або суб'єктивно створені та сприяють досягненню чітко сформульованої педагогічної мети [7].

Таким чином, для формулювання педагогічних умов нам необхідно: чітко визначити педагогічну мету, задати напрями, форми та методи педагогічної дії, спрогнозувати ефекти дії педагогічних умов.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив нам зробити висновок, що формування культури праці у студентів під час освітнього процесу буде найбільш ефективним при виконанні таких організаційно-педагогічних умов:

1) забезпечення готовності суб'єктів освітнього процесу до формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти;

2) передача студентам знань про м'які навички на прикладі успішних фахівців, суб'єктів підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі;

3) залучення студентів у практичну самостійну діяльність, що передбачає застосування організаційних, комунікативних, когнітивних, рефлексивних умінь та зумовлює прояв їхнього трудового виховання;

Обґрунтуємо першу педагогічну умову «забезпечення готовності суб'єктів освітнього процесу до формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти». Готовність до професійної педагогічної діяльності розглядається науковцями В.Алфімов, О. Васюк, В. Дьоміна, М. Євтух, Н. Кічук, Л. Кондрашова, А. Ліненко, П.Лузан, О. Мороз, В. Нагаєв, Н.Ничкало, О. Пехота, В. Сластьонін, Г. Троцько та інші). З наукової літератури випливає (Урусський, 14-20; Світич,), що готовність особистості до будь-якої діяльності виявляється в її здатності до виконання і регулювання певних видів активності, зумовлюється цілим рядом факторів: мотиви, потреби, інтерес до діяльності, наявність професійних знань, умінь, навичок, володіння системою методів. Готовність суб'єктів освітнього процесу до формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти – це складне, інтегративне психологічне утворення особистості педагога, активіста органу студентського

самоврядування суть якого виявляється у взаємовпливі та взаємозалежності структурних складових: мотиваційної, когнітивної, операційної (методичної), рефлексивно-оціночної. Готовність суб'єктів освітнього процесу до формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти – це такий психофізичний стан суб'єкта, який дозволяє з максимальною ефективністю та мінімальними затратами ресурсів справлятися з виконанням відповідних завдань, що стосується формування таких здатностей, як: активність у руслі плідної взаємодії з соціальним оточенням, діяльність з позиції лідера, роботу в команді, саморозвиток, здоров'я, збереження та еколого-безпечну поведінку спрямовану на декарбонізацію агровиробництва. Науково-педагогічні працівники аграрних закладів вищої освіти мають володіти найсучаснішими надбаннями в галузі педагогічної науки, теорії і практики формування м'яких навичок підопічних студентів, знати що таке м'яка навичка, володіти високим рівнем педагогічної техніки, педагогічної майстерності, вільно оперувати сучасними методами, методиками і технологіями формування особистості майбутнього фахівця, його компетентності, м'яких навичок. Науково-педагогічний працівник змушений постійно розвиватись, пам'ятаючи про настанову українського педагога класика К.Ушинського: «Учитель живе до тих пір, поки вчиться, як тільки він перестає вчитися, у ньому вмирає вчитель»

Для забезпечення готовності суб'єктів освітнього процесу аграрних закладів вищої освіти до формування у студентів м'яких навичок необхідно проводити семінари з підвищення педагогічної майстерності, майстер-класи, видавати методичні матеріали на відповідну тему, створювати рубрики на веб-ресурсах підрозділів на допомогу наставникам академічних груп та науково-педагогічним працівникам, проводити науково-практичні, науково-методичні конференції, проводити індивідуальні консультації, тренінгові справи та інше.

Для того щоб сформувати м'які навички студентів аграрних закладів вищої освіти педагоги, керівники структурних підрозділів, студентський актив мають самі володіти відповідним набором здібностей. Спочатку ті

психологічні утворення, які необхідно поставити як завдання розвитку для своїх вихованців треба розвинути у собі та представити їх вихованцям у дії, показати як вони «працюють» у реальному житті, різних виробничих ситуаціях, у контексті соціальної взаємодії. Таким чином, науково-педагогічний працівник має, попри психологічну, методичну готовність розвинути у собі потенціал навичок лідерства, комунікації, вміння працювати в команді, раціонально розпоряджатися часом, керувати емоціями, виявляти емпатію, бути в довершній фізичній формі, вести здоровий спосіб життя і турбуватися про збереження довкілля. Відтак, готовність суб'єктів освітнього процесу до формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти включає усвідомлення важливості даних психологічних утворень у структурі особистості майбутнього фахівця, для чого вони потрібні людині взагалі, а також фахівцю біономічних професій зокрема. Так, працюючи у різних сферах і галузях людина змушена кооперувати свої зусилля, діяти відповідально, уміти поводитися в колективі, домовлятися, йти на компроміси, приймати рішення. Це особливо важливо у випадку майбутніх фахівців агропромислової галузі, які організовуватимуть аграрне виробництво, переробку, транспортування, зберігання сільськогосподарської продукції, впливатимуть на довкілля, землю, живі організми. Їх робота реалізується в основному у колективі аграрних підприємств, установ, організацій, де доведеться співпрацювати із різними категоріями працівників і робітників, вмотивовувати їх, координувати, узгоджувати дії. Усе це вимагає від майбутніх фахівців агропромислової галузі сформованих м'яких навичок, від яких напряду залежить морально-психологічний клімат трудових колективів, їх продуктивність та якість роботи. І це мають розуміти суб'єкти освітнього процесу перед яким стоїть завдання підготовки конкурентоспроможних кадрів для агропромислового комплексу України, згідно із запитам та вимогами роботодавців.

Друга педагогічна умова – «передача студентам знань про м'які навички на прикладі успішних фахівців, суб'єктів підприємницької діяльності в

агропромислового комплексу» – передбачає забезпечення досягнення сутності м'яких навичок, усвідомлення необхідності оволодіння ними для досягнення успіху у професійній діяльності. Передача студентам наукової інформації про м'які навички, яка буде засвоєна на рівні осмислення і запам'ятання та на основі якої буде сформоване уміння, що слід довести до автоматизму та перетворити на навичку шляхом багаторазових повторень – така логіка формування психологічних утворень, що лежать у фокусі нашого дослідження.

Отже, знання, як засвоєна наукова інформація важлива складова на якій буде формуватися навичка. Ці знання можуть бути передані за допомогою різноманітних форм, методів, прийомів і засобів, як під час виховуючого навчання, у ході занять з гуманітарних та спеціальних, фахових дисциплін, так і у вільний від занять час у процесі реалізації завдань формування ціннісного світогляду особистості студента аграрного закладу вищої освіти. Однією із таких форм роботи є зустрічі з успішними, відомими людьми, також перегляд художніх чи документальних фільмів про життя і діяльність успішних агропідприємців, організаторів сільськогосподарського виробництва, лідерів аграрної галузі. У цьому контексті відмітимо, що дана педагогічна умова засновується на методі прикладу, який передбачає наслідувальні дії на основі сприйнятого зразка поведінки.

При формуванні м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти можуть використовуватися приклади різних успішних людей, мотиваторів, бізнес-коучів, керівників установ, організацій, лідерів громадсько-політичного руху, державних діячів, рекордсменів і переможців у спорті, духовних подвижників тощо. У той же час, для зосередження уваги саме на специфічних групах навичок, що визначають зв'язок із роботою за спеціальністю у галузі виробництва, переробки зберігання, транспортування та реалізації продукції сільськогосподарства, доречними будуть саме приклади організаторів аграрного виробництва, керівників підрозділів агрокомпаній, топ-менеджерів сільськогосподарських підприємств, успішних людей, які працюють у сфері аграрного виробництва, відзначаються як вправні

дипломати, результативні переговірники, мотиватори трудових колективів, коучі в агробізнесі, працівники та керівники HR-менеджменту. Саме з числа таких людей необхідно формувати референтне коло на яке слід орієнтувати студенту аграрного закладу вищої освіти у процесі самовиховання м'яких навичок. Використовуючи їх образ, риси, якості, здатності, прояви поведінки здобувач аграрного закладу освіти зможе конструювати ідеал особистості із кластером відповідних м'яких навичок (комунікативні, лідерські, керування емоціями, особистісного розвитку). Маючи ідеал, як приклад для наслідування, студент піддається впливу не тільки у момент дії зразка на зорові та інші аналізатори, а й зможе даний еталон застосовувати у процесі самовдосконалення, самовиховання навички впродовж тривалого часу по тому. Тут ключову роль мають зіграти лідери думки у колективах аграрних закладів освіти, ректор, декани факультетів, керівники підрозділів, завідувачі кафедр, актив студентського самоврядування, навіть батьки студентів.

Третьою педагогічною умовою формування м'яких навичок у студентів аграрних закладів вищої освіти ми пропонуємо залучення студентів у практичну самостійну діяльність, що передбачає застосування організаційних, комунікативних, когнітивних, рефлексивних умінь та зумовлює прояв їх навичок. На нашу думку, саме самостійна діяльність, що здійснюється в позааудиторній роботі, в реальних умовах підвищує здатність до пошуку та оволодіння новою інформацією, забезпечує здатність до адаптивності, сприяє мобільній зміні форми діяльності та навіть сфери діяльності, допомагає формувати готовність до інновацій, підвищує загальну якість роботи. Але найголовніше те, що самостійна діяльність є ефективним механізмом формування м'яких навичок.

Ця робота також стимулює у студентів креативність при вирішенні нестандартних завдань та підсилює усвідомлення важливості м'яких навичок для вирішення групових проблем. Самостійна робота, що виконується в рамках позааудиторної діяльності, також створює унікальні умови для прояву ініціативи і дає можливість студентові проявити власний підхід до вирішення

завдань, що найбільш органічно підходить його особистості та сприятиме саморозкриттю.

При цьому вважаємо, що для становлення м'яких навичок студентів особливе значення буде мати самотійна робота, пов'язана з організаційною або виховною роботою, спрямована на колектив молодшого віку. Робота з молодшими від себе людьми буде стимулювати у студента відповідальність і сприятиме усвідомленню й укоріненню м'яких навичок.

На особливому значенні самотійної роботи в загальному процесі навчання наголошували ще класики педагогіки: Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Цю тенденцію підтримують сучасні вчені: В. Буряк, О. Дубасенюк, В. Козаков, М. Солдатенко, П. Підкасистий та ін. Дослідники вбачають у самотійній роботі найвищий прояв навчальної діяльності. Водночас у наукових колах досі не вщухають дискусії не лише щодо форм та видів самотійної роботи, а й щодо сутності самого поняття.

Аналіз існуючих підходів до визначення самотійної роботи дозволив нам визначити, що самотійну роботу частіше за все визначають як:

- одну з форм здобуття знань (І. Зимня) [8];
- засіб розвитку творчості студентів (Л. Туровська, П. Гальперін) [9];
- форму управління навчальною діяльністю студентів, що стимулює розвиток ціннісного ставлення до знань, що здобуваються (Л. Рибалко) [10];
- засіб набуття навичок і вмінь самоосвіти (О. Мороз) [11];
- форму контролю та самоконтролю у освітньому процесі навчального закладу (Н. Промоторова) [12];
- унікальний навчальний метод, який забезпечує формування у майбутнього фахівця потреби у самоосвіті (В. Бондаревський) [13];
- найбільш ефективний прийом навчання, що дозволяє учням закріпити набуті теоретичні знання, вміння та навички (В. Ягупов) [14];

Кожне з цих визначень має свої сильні сторони та відображає різні сторони багатовимірного поняття самотійної роботи. На наш погляд, самотійну роботу доцільно визначати як систему методів та засобів освітнього

впливу на студента, що здійснюється в позааудиторній діяльності з метою розвитку навичок самомотивації, самоконтролю, самоосвіти та самооцінки вмінь, під час якої остаточно засвоюються або відпрацьовуються на практиці ті знання, що отримані в процесі аудиторної роботи, формуються м'які навички.

Студенти аграрних закладів вищої освіти є специфічною категорією молоді, яка за професійними вимогами працюватиме на підприємствах установах і організаціях безпосередньо пов'язаних із аграрним виробництвом, переробкою, транспортуванням, зберіганням, а почасти і реалізацією сільськогосподарської продукції. Уся діяльність, активність такої категорії фахівців стосуватиметься зміни фізичної дійсності, що залежить від міри розвитку практичного мислення. Воно базується на уявному оперуванні реальними матеріальними об'єктами. Робота майбутнього фахівця агропромислової галузі не є суто кабінетною. Це робота у полі, у процесі оранки, посівної, на тваринницькій фермі, робота з переробки м'яса, молодка зернової продукції. У наш час, у період глобальної екологічної кризи та загрози кліматичної катастрофи, – це, часто, робота спрямована на оптимізацію виробництва, зменшення ресурсних затрат та мінімізацію техногенного навантаження на довкілля, пошук шляхів декарбонізації усіх виробничих процесів і ланок у галузі. З огляду на це, стимулювання студентів до участі у колективних формах перетворювальної активності формуватиме практичне мислення майбутніх господарників. У ході реалізації різних прикладних задач передбачається кооперація зусиль із колегами, партнерами, добре продумана поведінка у конкурентному середовищі ринкових відноси. Окрім цього, знання соціальних і сільськогосподарських наук, які підлягають вивченню, мають прикладатися до життя, застосовуватися на практиці, у професійній діяльності. У процесі участі у колективних формах перетворювальної активності, взаємодіючи з іншими учасниками процесу, студенти відпрацьовуватимуть навички лідерства, командної роботи, емоційного інтелекту, тайм-менеджменту, тимбілдінгу, відповідальності, комунікації.

Долучаючись до участі у молодіжних проектах студенти кооперують зусилля, інтегрують знання, застосовують їх на практиці, навчаються приймати рішення, домовлятися, полагоджувати конфлікти. Відомо, що метод проектів описаний в 20-ті рр. ХХ ст. у США американським філософом, педагогом-інструменталістом Дж. Дьюї, та його учнем В. Х. Килпатріком. У руслі предмету нашого дослідження метод проектів доречний з огляду на те, що він дозволяє поєднати теоретичні знання і можливості практичного навчання, застосування знань у процесі реалізації задуму, розв'язування певних проблем реальної дійсності у спільній діяльності студентів (Метод проектів). Німецький педагог А. Флітнер стверджує, що участь у проектах дозволяє задіювати розум, серце і руки, коли самостійно добуті знання, переживаються із виробленням до них особистого ставлення та оцінкою результатів в отриманому продукті. Суттєвою перевагою проектів, враховуючи завдання нашого дослідження, є навички, що виробляються у процесі його реалізації, а саме: планування роботи, прогнозування кінцевого результату, використання міждисциплінарних знань, накопичення емпіричних даних, аргументації власної точки зору, прийняття рішення, налагодження соціальних контактів, взаємодії з партнерами, розподілу обов'язків, вирішення конфліктів, усвідомлення дедлайнів, представлення створеного продукту. Робота над проектом реалізується в колективі, передбачає відносини відповідальної залежності об'єднання у групи і все це формує м'які навички, навички етичного спілкування, толерантного поводження із колегами. Як показує практика застосування методу проектів, студенти навчаються, насамперед, організувати роботу і розподіляти обов'язки, допомагати одне одному, критично оцінювати досягнуте, відповідати за свої дії перед колективом, проектною командою .

Стимулювання до участі у колективній, продуктивній сільськогосподарській праці може відбуватися на базі аграрних закладів вищої освіти, які мають свої виробничі потужності, навчально-дослідні господарства,

де відбувається не тільки практичне навчання, а й можливе працевлаштування за сумісництвом із отриманням індивідуального графіка навчання.

Отже, колективна продуктивна праця створює умови за яких студент має змогу проявити свою активність, виробляти матеріальні блага і цінності, ставити цілі і завдання, кооперувати зусилля з колегами, налагоджувати співпрацю, спілкуватися, завойовувати своє місце в ієрархії групи, того чи іншого виробничого підрозділу, а через результат, продукт спільної діяльності обмінюватись енергіями із співробітниками, а також один із одним. Цінність колективної продуктивної праці полягає також у тому, що виконується значна кількість завдань і операцій чим передбачається диференціація ролей і поділ праці за нахилами і здібностями, рівнем знань і кваліфікації. Студенти, які включені у колективні види продуктивної сільськогосподарської праці вступають у відносини відповідальної залежності, оскільки вклад кожного визначає успіх спільної справи. І.Андрощук зазначає, що структура такої перетворювальної активності має подвійну природу: «...суб'єкт пізнає і перетворює себе не тільки у світі предметів, а й у світі людей, що є важливим чинником в процесі професійного становлення...» і створює сприятливе тло для формування м'яких навичок.

Залучення студентів аграрних закладів вищої освіти до роботи в органах студентського самоврядування є прекрасною школою м'яких навичок, де студенти набувають досвіду організаторської роботи, засвоюють діловий етикет, розвивають лідерські здатності, комунікативні якості, уміння працювати в команді, планувати роботу, розподіляти обов'язки, управляти ресурсами. У той же час, стимулювання участі студентів у діяльності студентських рад, парламентів, організацій забезпечує їх долучення до процесу розробки, прийняття і втілення управлінських рішень, що стосуються життєдіяльності аграрного закладу вищої освіти. Студенти стають співпричетними у справі розвитку університету, впливають на якість надання освітніх послуг, розпоряджаються фінансовими ресурсами виділеними на організацію молодіжних проектів, організують своє дозвілля, оздоровлення,

побут та харчування, захищають права та інтереси студентів, делегують своїх представників до робочих, консультативно-дорадчих органів, вносять пропозиції щодо змісту освіти, розвитку матеріальної бази, погоджують питання відрахування, переведення студентів, призначення ректора, декана його заступників . Беручи участь у діяльності самоврядних органів студенти набуваю соціальної суб'єктності і відповідно накопичують досвід соціальної поведінки розвиваючи надпрофесійні навички успіху. Широта охоплення роботою в органах самоврядування є значною, і це впливає з нормативно-правової бази, яка регламентує діяльність громадського самоврядування аграрних закладів вищої освіти. Студентське самоврядування здійснюється на рівні студентської групи, інституту (факультету), відділення, гуртожитку, вищого навчального закладу . У процесі роботи органів студентського самоврядування студенти розвивають свою культуру ділового спілкування беруть участь у засіданнях вчених рад, комісій університету, працюють в оргкомітетах різних заходів, долучаються до ділових зустрічей, виступають на семінарах, колегіях, дебатах, різного роду публічних масових заходах.

Таким чином, у нашому дослідженні, під педагогічними умовами формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти ми розумітимемо комплекс об'єктивних обставин, можливостей змісту, форм, методів, прийомів, організаційних засад від яких залежить результативність освітнього ефективність розв'язання педагогічних завдань щодо формування м'яких навичок майбутніх фахівців агропромислової галузі.

1.4 Студенти аграрних закладів вищої освіти як специфічна соціально-професійна група

Відношення людини до світу й до самої себе виробляється, змінюється та трансформується протягом усього життя, складаючись у певну їх ієрархію цінностей. Студентське життя –це виняток, а скоріше –найбільш сприятливе

для формування, а точніше коригування ціннісної компоненти студента як цілісної особистості.

М'які навички особистості, безумовно, знаходяться в площині світогляду – певного узагальненого її погляду на світ, події і явища об'єктивної дійсності. А точніше, їх охоплює ціннісно-нормативна компонента світогляду, оскільки включає цінності, ідеали, переконання, вірування, норми, директивні дії, а також уявлення про добро та зло, щастя й нещастя, мету й сенс життя тощо. Для того, щоб складові світогляду сучасного студента-аграрія – погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми та стереотипи – реалізовувались у практичних вчинках і діях, необхідним є:

- 1) емоційно-вольове освоєння їх студентами, перетворення на особисті погляди, переконання, вірування,
- 2) вироблення певної психологічної настанови у студента на готовність діяти.

Як бачимо, освіта й виховання утворюють взаємо-перетин, де виховання особистості студента-аграрія виходить на перший план і постає як цілеспрямоване систематичне формування якісних характеристик його особистості за допомогою впливів різного характеру з метою формування як світогляду загалом, так і м'яких навичок, що превалюють у певному суспільстві. Окрім того, «в обох позиціях (як освіти, так і виховання) ключовою є цілеспрямованість, а об'єднуючим фактором –соціальний і педагогічний результат: формування інтелектуального та духовного потенціалу людини майбутнього» [15].

М'які навички сучасного студента-аграрія є його соціальними орієнтирами, оскільки виконують цілу низку функцій у житті суспільства, серед яких основними є орієнтаційна й нормативна.

У житті людини й суспільства м'які навички визначають напрями, зразки діяльності. Будучи орієнтирами, вони постають у формі ідеалів – вільно прийнятих зразків поведінки, прообразів досконалих предметів, які орієнтують людину на піднесення над буденною реальністю. Будучи зразком, ідеал постає

як мірило реальності. Неадекватне ставлення до ідеалу перетворює його на ідола. Якщо молода людина жертвує своєю вільною екзистенцією, своїм неповторним життям, копіюючи в поведінці, фізичній подобі улюблених кінозірку, співака, спортсмена, вона перетворює ідеал на ідола, кумира. В ідеалі людина не зникає, вона формує себе, має себе самоціллю, в ідолі вона втрачається, її метою є інший.

М'які навички не тільки формують ідеали, вони передбачають вибір людини на користь добра, прекрасного, справедливого, стають нормами діяльності людей. Норми—це правила, вимоги, закони поведінки, які виводяться із сенсу цінності. Серед них виокремлюють моральні, правові, естетичні, звичаєві, технічні, харчові та ін. Основою кожної норми є певна цінність. Слід додати, що норми регулюють суспільне життя людей, консолідуючи їх у спільноту. Так, наприклад, студентство вишу разом із його науково-педагогічним колективом належить до цієї спільноти завдяки «життєвому світу», який вони поділяють. Цей «життєвий світ» забезпечує їхнє взаєморозуміння і ґрунтується на спільних категоріях, світоглядних ідеях та цінностях і нормах. Цінностям при цьому, безумовно, належить провідна роль. Ніщо так не консолідує спільноту вишу і не протиставляє її іншій спільноті, як її традиції, тощо.

М'які навички особистості студента-аграрія становлять єдину систему вироблення світогляду, що визначає соціальне самопочуття, самосвідомість особистості, її оцінки й поведінку. Далі, якщо перейти від функцій цінностей до самих цінностей, то слід замислитися над визначенням векторів формування цінностей у сучасних вишах, наприклад, за видами буття: природні, біологічні, психічні, соціальні, духовні цінності. Як виробити протягом навчання у виші у студента:

а) шанобливе ставлення до природи та відповідальність за чисте повітря, воду, корисні копалини, родючі ґрунти, ліси, багаті на рибу ріки й моря

б) потребу в здоровому стані організму й бажання вести здоровий спосіб життя

в) вміння відчувати й цінувати комфорт, відчувати піднесеність, закоханість, радість, щастя та ін.

г) цінувати свою зайнятість, злагоду в суспільстві, порядок, мир

д) віру в ідеали людства (добро, прекрасне, істина, свобода, справедливість, святість), по-ціновування предметів культури, в яких вони об'єктивувались (художні твори, релігійні, моральні і юридичні системи, наукові теорії).

На цей взаємно пов'язаний ланцюг запитань має відповідати знову й знову сучасна вища школа, визначивши, якою повинна бути робота над формуванням м'яких навичок сучасних студентів –цілеспрямованою, систематичною та безперервною, одним словом, трансцендентною –такою, що скрізь і всяк просочує всю систему навчання/учіння/виховання, будучи спільним принципом стратегічних напрямів діяльності. Слід додати, що існування великої кількості різноманітних ціннісних компонентів емпіричного Я дозволяє робити й інші їх класифікації за різноманітними підставами. Так, за видами діяльності студента-аграрія навички можна розподілити на:

1) навички пізнання (істина, правда, омана, неправда);

2) навички спілкування (шляхетність, відчуження, ввічливість, вірність, гордість, довіра, заздрість, ревності, скромність, співчуття, святенництво, честолюбство);

3) преосвітні навички (витривалість, стійкість, сміливість, дисциплінованість, солідарність, конкуренція, взаємодопомога, змагання, працьовитість, ощадливість);

4) значеннєві навички: «здоровий глузд», заповіді християнства, аскетизм, гедонізм, евдемонізм, утилітаризм, альтруїзм, егоїзм, скептицизм;

5) навички мистецтва: прекрасне, витончене, грація, миловидність, пишнота, потворне, піднесене, низинне, трагічне, комічне тощо.

Можна також класифікувати м'які навички й за об'єктом дії, як-от: м'які навички соціальних відносин, що забезпечують відтворення людини як основної продуктивної сили суспільства і як особистості; цінності моральні;

політичні і правові цінності; естетичні цінності; світоглядні цінності. За суб'єктом дії: цінності людини як особистості, як індивідуальності; цінності стійких об'єднань; цінності людства.

Як бачимо, світогляд за своєю сутністю – це лакмусовий папірець головних і значущих ціннісних орієнтирів людини, і саме на цій основі й формується лінія людської життєдіяльності, поведінки, способи та принципи пізнання світу, переконання та ідеали. За таких умов якісний рівень світогляду особистості стає виміром її духовної та інтелектуальної зрілості, внутрішнього багатства, освіченості, а також соціальної активності чи пасивності, гуманізму чи людиноненависництва, доброти чи злобності, моральної чистоти чи брудноти, що й необхідно враховувати у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів. Зазвичай, кількісною характеристикою навичок є оцінка, що оперує мінімум двома категоріями: добре – погано, прекрасне – потворне, добре – зле. Але основне в оцінці навички – це сам процес інтерпретації (з лат. «інтерпретація» – посередництво), коли встановлюється відповідність між людиною і тим, на що спрямовано її розуміння: чи то конкретний об'єкт, чи ідеал. Інтерпретація, вироблення навичок та їхня оцінка відбуваються за певним алгоритмом.

Частину навичок людина одержує у спадщину від тих традицій, у які вона потрапляє в результаті свого народження. Але, крім того, свідомість дозволяє людині виробляти нові м'які навички. При виробленні м'яких навичок людина включає своє мислення, свою чуттєвість, свій розум. Отже, м'які навички виробляються і вимірюються в процесі інтерпретації, що здійснюється, до речі, відповідно до філософських методів. Розглядаючи реакцію особистості на внутрішні та зовнішні подразники, розділяють почуття й емоції: почуття орієнтовані на сам подразник і не містять ціннісні компоненти, а емоції, навпаки, це ті ж почуття, але в усьому їхньому ціннісному багатстві.

Найважливіше значення має воля, що постає ціннісною формою психіки людини та є, власне, свідомою саморегуляцією суб'єктом своєї діяльності, що

виявляється як цілеспрямованість, рішучість, само володіння. Із волею тісно пов'язана свобода – відсутність обмежень у використанні інформації, нічим не обмежене мислення, вибір на підставі власного мислення та діяльність за об'єктивацією, реалізацією зробленого вибору. Віра як ціннісний феномен своєю чергою має свої градації, у вищій її оцінці знаходимо ідеал – так людина в силу своєї уяви створює образ бажаного майбутнього, здійснює ціле визначення. Генеза світогляду, як і його свідоме формування, є складною практичною і когнітивною самодіяльністю суб'єкта. На різних етапах переважного значення можуть набувати або зовнішні впливи, або внутрішня активна позиція суб'єкта. Тому весь процес може підлягати значним зовнішнім цілеспрямованим громадським впливам.

М'які навички особистості студента-аграрія формуються як складний результат практичної взаємодії психічно нормальної людини з навколишньою дійсністю – природою і суспільством. Коли йдеться про вироблення м'яких навичок від взаємодії людини й природи, говорити про екологічну етику та екологічний імператив. Щодо цього всі дослідники єдині у впевненості, що потрібно переосмислити самі метафізичні засади нашого мислення й усвідомити «екологічну складову» етичних принципів -визнати новий смисл людської моральності, який розкривається в неруйнівному ставленні людини до всіх живих істот, загалом до природи. Природа – єдина система, складовою якої є людина, котра зможе керувати певними природними процесами, якщо прийме її закони та стане високо свідомою її частиною. За умови, якщо людина буде пам'ятати особливий закон, згідно з яким над природою не можна панувати, якщо не підкоритися їй. Стати високо свідомою частиною природи для людини означає взяти на себе всю відповідальність за стан і збереження природи, зокрема в зоні свого перебування – на Землі. Людина зобов'язана сприяти не тільки збереженню природи, а й її розвитку в усіх її виявах. З огляду на вище зазначене, слід додати, що сучасне студентство, володіючи людським вродженим устремлінням до самосвідомості й духовного єднання з природою та суспільством, може й повинне усвідомити своє базисне значення для сучасного

розвитку суспільства. Умовою цієї успішної самоорганізації особистості є усвідомлене сприйняття та застосування нею у своїй життєдіяльності вищих моральних пріоритетів і справжніх духовних цінностей.

Поряд з оволодінням сучасними знаннями про самого себе студенту-аграрію необхідно зробити головне – визначити своє відношення до найбагатшого духовного досвіду, накопиченого людством за всю свою історію, необхідно зробити вибір, вільний вибір, зайняти особисту позицію. Таким чином, сукупність поглядів, оцінок, норм і установок, вироблених у студентські роки, визначають відношення майбутніх фахівців до світу й постають орієнтирами й регуляторами людської поведінки.

Освіта є сферою відповідальності як з боку держави, закладів освіти чи викладацьких кадрів за її якість, так і з боку самого студента за її ефективне освоєння. Безвідповідальність тих, хто навчається, руйнує освіту, зводить її нанівець. Зусилля викладацького складу будуть марними, якщо студент сам не бажає навчатись, тобто не несе соціальної відповідальності за своє навчання. Саме тому основна відповідальність за здобуття якісної освіти покладається на тих, хто навчається. У зв'язку з цим необхідно виховувати у студентів потребу в навчанні через формування почуття відповідальності за власну освіту не лише як за власне надбання, але й як за соціальне. Діалектичний взаємозв'язок свободи й відповідальності на рівні освітньої системи знаходить вияв у нерозривності академічних свобод студентів і їх відповідальності за навчання. З одного боку, поза визначенням академічних свобод студенти не можуть бути охарактеризовані як реальні суб'єкти навчального процесу, перетворюючись на об'єкти впливу. З другого боку, ігнорування студентами поняття відповідальності перетворює саме поняття свободи на фікцію, на нічим не обмежене свавілля, що в кінцевому підсумку руйнує як підвалини освітньої системи, так і саму особистість суб'єкта навчання (тобто студента).

Спрямованість диференційованого навчання на індивідуально-типологічні особливості студентів формує в них уміння вчитися, потребу в самоосвіті, бажання генерувати ідеї, шукати альтернативні розв'язання

стандартних та проблемних ситуацій. Для цього, на наш погляд, необхідно також урахувати зміст відповідальності студентів за навчання як константи навчально-виховного процесу. Відповідальність, поряд з активністю, схильністю до допомоги, співпраці, належить до групи соціально-психологічних якостей, що пов'язані із соціальною поведінкою і позицією особи.

Поняття соціальної відповідальності визначається суспільним характером громадської поведінки і відображає взаємозв'язок людини та суспільства. Серед педагогічних теорій, що допомагають визначити сутність відповідальності студентів, важливе місце посідає теорія відповідальності А.С.Макаренка, який справедливо вважав, що початком авторитету людини постає саме відповідальність, яка є найважливішим людським атрибутом.

Відповідальність полягає не в тому, що людина боїться покарання, а в тому, що вона й без покарання почуває себе незручно, якщо з її вини зіпсувалася якась річ. У спадщині А.С. Макаренка особлива увага приділяється розмежуванню питань виховання відповідальності й виховання відповідальністю, питань колективної відповідальності й відповідальності перед колективом, аналізу професійної відповідальності. Глибоке і різнобічне тлумачення відповідальності знаходимо у педагогічних працях В.О. Сухомлинського, який інтерпретував відповідальність з точки зору особистісної, персональної проблеми, яка визначає здатність особистості самостійно формулювати моральні обов'язки, намагатися їх виконувати, а також здійснювати самооцінку та самоконтроль. На його думку, людина має нести відповідальність насамперед перед власною совістю. Крім того, відповідальність суттєво поширює сферу втручання до навколишнього світу, що призводить до утвердження ідеї особистої відповідальності. Соціальна відповідальність студентів може розглядатися через призму їх відношення до навчання, спілкування, способу життя, дотримання морально-правових норм тощо. Покладаючи на людину відповідальність, стверджує В.О. Сухомлинський, суспільство сподівається, що таким чином воно виховує її в необхідному напрямку, підкреслюючи, що свідомість відповідальності

контролює поведінку людини, узгоджує особистісні й громадські інтереси, якщо між ними виникають суперечності.

Справжня суть відповідальності полягає не в природі окремої людини, а у взаєминах її з суспільством. Процес виховання відповідальної особистості студента вимагає науково обґрунтованої системи. У цьому питанні потрібні задум і планомірне його здійснення протягом тривалого часу. Причому ця робота має здійснюватися викладачами не прямолінійно, не посиленням засобів примусу й контролю, а різноманітними спонуканнями. За таких підходів моральний ідеал набуває реального гуманістичного сенсу, реалізуються автономія особистості, її свобода і творчість. Переживання, усвідомлення, прагнення тільки тоді стають ґрунтом, на якому зростає моральна відповідальність, коли вони перетворюються на активну діяльність, на вчинки. Суб'єкт у своїх діяннях, фактах своєї творчої самодіяльності не лише виявляється й розкривається; він у них створюється і визначається. Кожним актом творчої самодіяльності, створюючи як його, так і себе, особистість створюється, самовизначається як цілісність. З педагогічної точки зору, соціальна відповідальність – це якість особистості, що виявляється в різних формах контролю особистості своєї діяльності, що відображає соціальне, морально-правове ставлення до суспільства, ознаками якого є виконання прийнятих у суспільстві моральних і правових норм та правил, виконання свого обов'язку, готовність відповідати за свої вчинки. З позиції соціальної політики, соціальної роботи соціальна відповідальність – це ступінь відповідності дій соціальних суб'єктів взаємним вимогам та історично конкретним соціальним нормам, загальним інтересам. Для формування у студентів-аграріїв відповідальності за результати навчання, на наш погляд, необхідно широко використовувати як засоби самих навчальних закладів, так і весь спектр поза-навчального впливу.

У сучасних українських університетах важливою умовою педагогічного керівництва формуванням соціальної відповідальності в студентів є постійний пошук нових форм і методів їх організаційної діяльності. У цьому зв'язку

важливим є запровадження у виховній роботі зі студентами особистісно-орієнтованих технологій колективного трудового виховання, коли особистість студента формується в процесі роботи на користь інших людей, в організації певного способу життя колективу, що ґрунтується на засадах моральності, соціальної творчості.

Розвиток соціальної відповідальності студентів у вищому навчальному закладі відбувається в процесі вивчення дисциплін циклу гуманітарної, природничо-наукової, загальноекономічної та професійно-орієнтованої підготовки, що мають полі-функціональний вплив на його розвиток. Так, курси гуманітарної підготовки дозволяють сформувати ціннісні орієнтації майбутніх фахівців, які є основою соціально відповідальної поведінки. Саме знання – це шлях до формування цінностей особистості, які є фактором детермінації і регулювання мотивації та дій, а тому формують основу майбутньої професійної діяльності .

Демократизація суспільства, зростання соціальної ролі особистості розширюють межі її відповідальності. Принцип демократичності в діяльності вищої школи вимагає визнання особистості як вищої природної та соціальної цінності, яка має певний ступінь відповідальності перед суспільством .

Отже, відповідальність – це не тільки необхідне суспільству обмеження волі особистості, а й вираження її творчої активності, свободи вибору, розвитку її критичного мислення. Відповідальна людина знає, що вона робить, і передбачає наслідки своїх дій. Відповідальність за результати навчання спрямовує вчинки студента, виступає стимулом удосконалення, показником соціальної зрілості. Критичне ж мислення є тим каталізатором прискорення формування соціальної позиції, який уможливорює перетворення особи студента на повноцінного представника певного суспільства, з його специфічними характеристиками і якостями.

Висновки до розділу 1

1. Проаналізовано сучасні наукові підходи до визначення поняття «м'які навички» у психолого-педагогічній літературі. Визначено, що поняття м'які навички не має єдиного тлумачення, вони включають в себе комунікативні навички, гнучкість, роботу в команді, управлінські якості, тощо. Науковці розглядали їх як прояв особистісних якостей, як розвинені здібності, як результат ситуативних обставин, як феномен атрибуції тощо. На сьогоднішній день і в західній, і у вітчизняній науці переважає інтегративний підхід до визначення м'яких навичок, що розглядає цей феномен у всій повноті соціально-психологічних факторів.

2. Визначено три педагогічні умови формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти;

1) передача студентам знань про м'які навички на прикладі успішних фахівців, суб'єктів підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі;

2) залучення студентів у практичну самостійну діяльність, що передбачає застосування організаційних, комунікативних, когнітивних, рефлексивних умінь та зумовлює прояв їхнього трудового виховання;

3) забезпечення готовності суб'єктів освітнього процесу до формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти;

РОЗДІЛ II. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ М'ЯКИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Діагностика м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти

Експериментальна робота щодо формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти включає проведення декількох етапів педагогічного експерименту. Базою для проведення експерименту був заклад: Національний університет біоресурсів і природокористування України (НУБіП України). На етапі підготовки до проведення констатувального етапу експерименту було проаналізовано критерії та показники, які виділяються дослідниками задля визначення рівнів сформованості навичок.

Критерії та показники сформованості м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти

	Критерії	Показники
	<i>Когнітивно-гностичний</i>	знання про комунікацію
		знання про лідерство та командоутворення
		усвідомлення значення м'яких навичок для професійного зростання і саморозвитку
		вміння знаходити спільну мову з колегами, керівником та підлеглими
	<i>Емоційно-ціннісний</i>	вміння керувати власними емоціями
		емпатійність
		адаптивність та гнучкість у складних ситуаціях
		брати відповідальність за особисті хвилювання

<i>Мотиваційно-поведінковий</i>	стресостійкість
	вмотивованість до саморозвитку
	управлінські здатності, в тому числі працювати в команді
	здатність приймати рішення

Когнітивно-гностичний критерій характеризує система знань (соціо-гуманітарних, екологічних, професійних, управлінських та ін.), пізнавальний інтерес, професійні інтереси, уміння застосовувати знання на практиці, креативність, прагнення до пізнання нового.

У нашому дослідженні когнітивно-гностичний критерій включає: знання про комунікацію, лідерство ; усвідомлення значення м'яких навичок для професійного зростання і саморозвитку)

Емоційно-ціннісний – емоційна стійкість, почуття відповідальності, цінності, ціннісні орієнтації, ідеали, ставлення (до себе, оточуючих, саморозвитку, праці), емпатія, управління своїми емоціями, емоційний інтелект.

Показниками емоційно-ціннісного критерію визначено: вміння керувати власними емоціями, емпатійність, ціннісні орієнтації, ставлення до живої природи.

Мотиваційно-поведінковий критерій характеризує система потреб, мотивів, дій, вчинків особистості. Основними показниками даного критерію є: стресостійкість, вмотивованість до саморозвитку, управлінські здатності, в тому числі працювати в команді.

Взаємопов'язана сукупність критеріїв і показників дають можливість виокремити характеристики, які відображають зміст рівнів сформованості м'яких навичок, зокрема високого, середнього та низького (див. Табл.2.1).

Таблиця 2.1

Рівні сформованості м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти

	Рівні	Характеристика
1.	<i>Високий</i>	Грунтовні і міцні знання про комунікацію, лідерство, командування, усвідомлення значення м'яких навичок для професійного зростання і саморозвитку; яскраво виражена соціальна спрямованість; розвинена здатність розуміти потреби, почуття, психічні стани інших людей; розвинена здатність керувати власними емоціями; бережливе ставлення до оточуючого навколишнього середовища, в тому числі живої природи; розвинені управлінські навички, здатність працювати в команді безконфліктно і злагоджено на досягнення результату; висока мотивація до саморозвитку; висока здатність адекватно діяти в умовах стресових ситуацій; здатність здійснювати життєдіяльність на засадах сталого розвитку, турбуючись про відновлення та покращення екологічної ситуації .
2.	Середній	Володіє основними поняттями та знаннями щодо комунікації, лідерства, командування, недостатнє усвідомлення значення м'яких навичок для професійного зростання і саморозвитку; переважання

		<p>соціальної спрямованості особистості над егоїстичною; частково розвинена здатність розуміти потреби, почуття, психічні стани інших людей; здатність керувати власними емоціями проявляється тільки в окремих ситуаціях; індиферентне ставлення до оточуючого навколишнього середовища, в тому числі живої природи; сформовані окремі управлінські навички, ситуативна здатність працювати в команді безконфліктно і злагоджено; не висока позитивна мотивація до саморозвитку; ситуативна здатність адекватно діяти в умовах стресових ситуацій; недостатня здатність здійснювати життєдіяльність на засадах сталого розвитку.</p>
3.	Низький	<p>Фрагментарні знання про комунікацію, лідерство, командоутворення, відсутнє розуміння та усвідомлення значення м'яких навичок для професійного зростання і саморозвитку; яскраво виражена егоїстична спрямованість особистості; недостатньо розвинена здатність розуміти потреби, почуття, психічні стани інших людей; не розвинена здатність керувати власними емоціями; споживацьке ставлення до оточуючого навколишнього середовища, в тому числі живої природи; управлінські навички не розвинені, важко працювати в команді на досягнення результату; невмотивованість до саморозвитку;</p>

		нездатність адекватно діяти в умовах стресових ситуацій; не здатність здійснювати життєдіяльність на засадах сталого розвитку
--	--	---

За визначеними критеріями і показниками на констатувальному етапі експерименту було проведено початковий діагностичний зріз. Із метою діагностики рівні сформованості м'яких навичок було застосовано ряд методик, зокрема: методика самооцінки; авторська методика діагностики м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти.

З метою діагностики сформованості м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти було застосовано й метод самооцінки. Здобувачам вищої освіти було запропоновано оцінити сформованість м'яких навичок відповідно до розроблених показників за трьох бальною шкалою (від 0 до 2). Результати самооцінки сформованості м'яких навичок студентами подано в таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Результати самооцінки сформованості м'яких навичок студентами аграрних закладів вищої освіти

	Показник	Рівні					
		Високий (2 бали)		Середній (1 бал)		Низький (0 балів)	
		сі	б	сі	б	сі	б
	Знання про комунікацію		0,2	3	9,9	5	9,85
	Знання про лідерство та командо утворення	2	9,8	1			,12

					4,0 8		
	Усвідомлення значення м'яких навичок для професійного зростання і саморозвитку		8,5 7	4	4,5 4		,12
	Вміння керувати власними емоціями	8	8,9 8	5	4,9		,12
	Емпатійність	4	3,2 7	0	4,6 9		,04
	Адаптивність та гнучкість у складних ситуаціях	12	9,8	2	9,1 8		,04
	Ставлення до живої природи	7	2,1 9		6,5 3		
	Стресостійкість	1	4,6 9	1	5,1		0,02
0	Вмотивованість до саморозвитку	3	0,8 2	1	5,1 0		,04

1	Управлінські здатності, в тому числі працювати в команді					
		3	0,8 2	1	5,1 0	,04

Результати самооцінки, подані у таблиці 2.2 свідчать, що студенти аграрних закладів вищої освіти найнижче оцінюють такі складові м'яких навичок як: знання про комунікацію (29,85% низький рівень); стресостійкість (10,02% низький рівень). У той же час найбільший відсоток здобувачів із високим рівнем сформованості окремих складових м'яких навичок, відповідно до самооцінки, належить ставленню до живою природи (72,19%), емпатійність (63,27%), вміння керувати власними емоціями (48,98%).

Узагальнені результати рівнів сформованості м'яких навичок студентів аграрних ЗВО подано на Рисунку 2.1

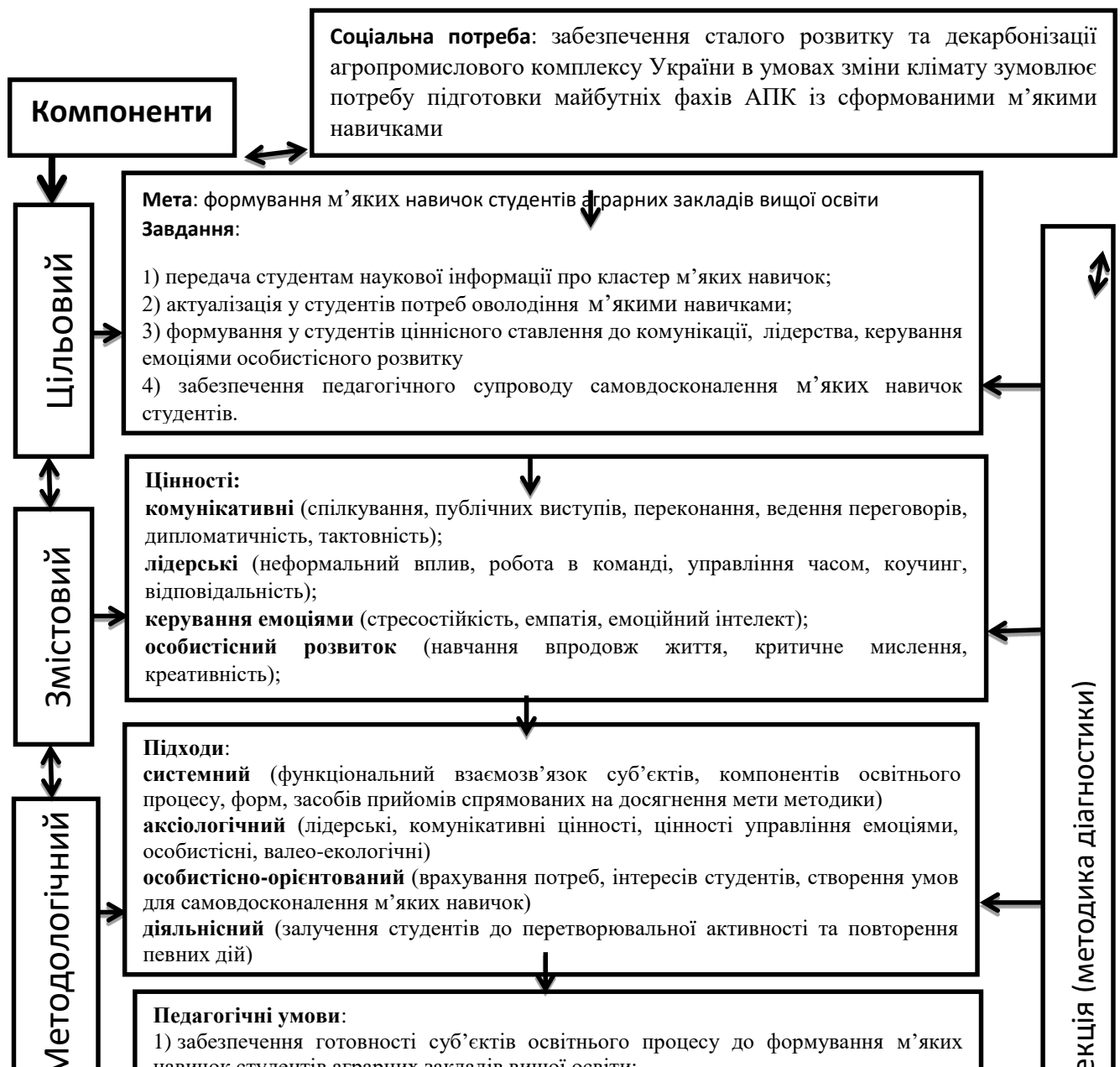

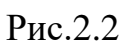
Рис. 2.1

Отже, студентів аграрних ЗВО із високим рівнем сформованості м'яких навичок – 33%; із середнім – 48%; із низьким – 19%.

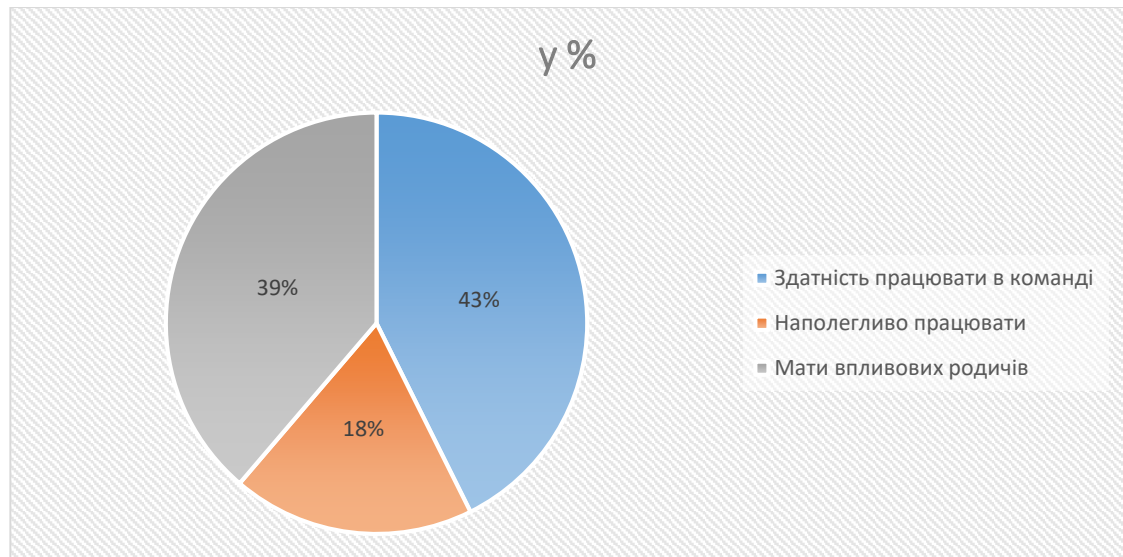
Формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти детерміноване соціальною потребою глобального і національного рівня, а методика, як комплекс інструментів вирішення певної педагогічної проблеми,

що включає методологічні підходи, зміст, форми, методи, прийоми, засоби – є цілісною системою і охоплює усі компоненти освітнього процесу, а саме: цільовий (мета, завдання), методологічний (підходи) змістовий (структурні елементи м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти, відповідні їм цінності), діагностичний (методика діагностики м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти); операційний (методи, форми, засоби, прийоми формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти); етапи розгортання методики (послідовність застосування інструментарію); результат (сформованість м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти); контроль-корекційний (діагностика та зіставлення результату із метою, можливість внесення змін у будь-який із компонентів моделі)

На глобальному і національному рівні існує нагальна *соціальна потреба* у підготовці кадрів для агропромислового комплексу України із сформованими м'якими навичками, які над- професійними і потрібні людині не залежно від посади чи предмету роботи. Ці навички, як зазначалось вище, називаються ще «наскрізними», бо стосуються усіх професій. Це особливо актуально для агропромислового комплексу України – бюджето-формуючої галузі національної економіки. В умовах зміни клімату, засух, повеней, сезонних погодних «зсувів», пандемій та економічних криз, впливає, що для АПК потрібні не тільки висококваліфіковані фахівці з вирішення означених проблем, потрібні не тільки професіонали, а особистості здатні бути лідерами і вести за собою, налагоджувати контакти із соціальним оточенням, домовлятися і досягати компромісів, відповідально підходи до виконання своєї роботи, керувати власними емоціями та проявляти емпатію до колег і партнерів, постійно розвиватися інтелектуально, духовно і фізично, обирати цінності збереження довкілля, декарбонізації господарювання та екологічного виробництва.

Також, студентам було задано запитання «Що на Вашу думку, потрібно для досягнення успіху у Вашій професійній діяльності, окрім професійних знань?». Відповіді свідчать про усвідомлення ними значення м'яких навичок для професійного зростання і саморозвитку. Приємним є те, що майже 42,6% студентів вважають, що для досягнення успіху необхідно формувати у собі здатність працювати в команді і саморозвиватись, а 38,78% респондентів відзначили, що для успіху необхідно мати впливових родичів та застосовувати принцип «мета – виправдовує засоби» (див. рис. 2.3).

Рис. 2.3.

Також вирішили перевірити які зараз ціннісні орієнтації сучасної студентської молоді. Результати ранжування подані у таблиці 2.3

Таблиця 2.3

Результати ранжування термінальних цінностей студентами аграрних

закладів вищої освіти

	Термінальні цінності	Ранг
1	Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	10
2	Життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються завдяки життєвому досвіду)	5
3	Здоров'я (фізичне і психічне)	1
4	Цікава робота	9
5	Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)	16
6	Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)	3

7	Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних проблем)	8
8	Наявність хороших і вірних друзів	4
9	Суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, колег)	12
10	Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелекту)	11
11	Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей)	15
12	Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)	7
13	Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)	6
14	Щасливе сімейне життя	2
15	Щастя інших	14
16	Творчість (можливість займатися творчістю)	17
17	Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	13
18	Задоволення (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків, розваги)	18

Результати ранжування, подані у таблиці 2.3 свідчать, що найбільш важливими термінальними цінностями (три перших у проранжованому переліку) є такі як: здоров'я, щасливе сімейне життя, любов. Це й не дивно, оскільки в період війни усвідомлюється цінність здоров'я, сім'ї, почуттів як базових цінностей для людини. У той час як найменш важливими (три останні у проранжованому переліку) є такі термінальні цінності як: задоволення, творчість, краса природи і мистецтва. Результати ранжування інструментальних цінностей подано у таблиці 2.4

Таблиця 2.4

Результати ранжування інструментальних цінностей студентами

Інструментальні цінності		Ранг
1	Акуратність (охайність, вміння тримати в порядку речі, чіткість у веденні справ)	18
2	Вихованість (гарні манери, вміння вести себе відповідно до норм культури поведінки)	7
3	Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)	16
4	Життєрадісність (оптимізм, почуття гумору)	1
5	Старанність (дисциплінованість)	2
6	Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	15
7	Непримиренність до недоліків у собі та інших	4
8	Освіченість (широта знань, високий культурний рівень)	8
9	Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)	9
10	Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)	11
11	Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	3
12	Сміливість у відстоюванні своєї думки	10
13	Чуйність (дбайливість)	12
14	Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)	13
15	Широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї)	14
16	Тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами)	6
17	Чесність (правдивість, щирість)	17

18	Ефективність у справах (працелюбність, продуктивність в роботі)	5
----	---	---

Серед інструментальних цінностей для студентів аграрних ЗВО найбільш важливими є: життєрадісність, старанність, самоконтроль. До найменш важливих інструментальних цінностей для студентів відносяться: акуратність, чесність, високі запити.

2.2. Реалізація методики формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти

Методика формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти реалізується із застосуванням таких методологічних підходів: системний (функціональний взаємозв'язок суб'єктів, компонентів освітнього процесу, форм, засобів прийомів спрямованих на досягнення мети методики); аксіологічний (лідерські, комунікативні цінності, цінності управління емоціями, особистісні, валео-екологічні); особистісно-орієнтований (врахування потреб, інтересів студентів, створення умов для самовдосконалення м'яких навичок); діяльнісний (залучення студентів до перетворювальної активності та повторення певних дій).

Системний підхід у формуванні м'яких навичок студентів передбачає певний порядок розташування у методиці складових елементів між якими існують зв'язки і залежності. Даний підхід у педагогічних дослідженнях реалізується шляхом застосування методу моделювання. У нашій моделі (методиці) формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти у цілісній єдності представлені усі компоненти освітнього процесу (цільовий, змістовий, методологічний, операційний, результативний, контроль-корекційний), визначені алгоритми застосування на відповідному із етапів розгортання процесу реалізації методики, тобто шляхи й інструменти, що корелюють із забезпеченням формування відповідних структурних компонентів м'яких навичок (когнітивний, емотивний, конативний). На

кожному із етапів реалізації методики визначена роль суб'єктів освітнього процесу (викладачі освітніх компонентів, наставники академічних груп, керівництво університету, студентський актив, сам студент, як суб'єкт і об'єкт самовиховання).

Аксіологічний (від грец. αξια – цінність) підхід передбачає формування м'яких навичок на основі інтериоризації відповідних цінностей, а саме лідерських, комунікативних, управління емоціями, особистісного розвитку, валео-екологічних. У контексті означеного підходу цінності трактуються як значущі для індивіда предмети і явища, життєві смисли, вибіркоче сприйняття дійсності . Студент аграрного закладу вищої освіти добровільно обирає цінності, що лежать в основі м'яких навичок, засвоює їх, переводить у внутрішній план, а від так, дані цінності стають якостями його душі і виявляються у побудові соціальних взаємин, поведінці і діяльності.

Особистісно-орієнтований підхід формування м'яких навичок студентів передбачає врахування у процесі педагогічного впливу на свідомість і поведінку особистості її нахилів та обдарувань, поглядів та переконань, інтересів і спрямованості, індивідуально-психологічних особливостей, специфіки майбутньої професійної діяльності. Студент аграрного закладу вищої освіти сприймається як активна сторона освітнього процесу, суб'єкт здатний перетворювати оточуючу дійсність, мислити, аналізувати, інтериоризувати відповідні знання, цінності і норми, що лежать в основі м'яких навичок, вправлятися, доводячи до автоматизму певні послідовні дії виробляючи м'які навички, діючи з позиції лідера, комунікуючи з соціальним оточенням, розпоряджаючись наявними ресурсами і часом. При цьому знання, норми і цінності передаються за допомогою проблемного методу, пізнаються у ході дискусій, рольових і ділових ігор, тренінгових вправ. Студент стає суб'єктом освоєння м'якої навички. З одного боку він генерує істинне знання, що лежить в основі уміння, а з іншого доводить відповідне уміння шляхом предметно-практичної діяльності до автоматизму і дане уміння переходить в режим автоматичної реалізації певних дій і операцій набуваючи ознак навички.

У даному контексті, роль суб'єктів освітнього процесу у справі формування м'яких навичок студентів зводиться до створення умов для самореалізації потенціалу особистості та забезпечення їй належного супроводу у формуванні тих, чи інших психологічних утворень. При цьому, важливо враховувати індивідуальні нахили та обдарування, потенційні можливості кожного студента, його схильності та інтереси. Фактично, застосовується індивідуальний підхід. Так, С.Рубінштейн та К.Платонов особистісний підхід асоціювали з індивідуальним підходом, а дослідниця Н.Савіна вважала, що особистісний підхід, відрізняється від індивідуального тим, що враховує усі компоненти особистості і взаємозв'язок між ними, а у підсумку сприйняття вихованця у системі координат холистичної парадигми (Особистісно-орієнтований підхід). У контексті втілення даного підходу щодо процесу формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти суб'єкти освітнього процесу мають добирати адекватні природі і нахилам студентів форми, методи і засоби впливу, організації дозвілля, пошуку істини, включення у різні види соціально-значимої діяльності. У цілому, особистісно-орієнтований підхід вимагає від учасників освітнього процесу сприймати одне одного як цінність і ціль, а не як об'єкт чи засіб. Кожен студент визнається як неповторна унікальність, окремий мікрокосмос (Г.Сковорода), несхожість, самотність індивідуальність (Бех).

Розробкою діяльнісного підходу у психолого-педагогічній науці займалися О.Леонтев (Леонтев), С.Рубінштейн (Рубинштейн), А.Петровський (Петровский), І Бех (Бех). Вище перелічені дослідники вважають, що формування особистості відбувається у різних видах діяльності. Коли людина перетворюючи дійсність змінюється сама, набуває нових знань, виробляє вміння, формує навички, збагачується досвідом, розвиває вольові якості інші психологічні утворення. Даний підхід у формуванні м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти передбачає їх залучення до різних видів перетворювальної активності, у ході яких набуті знання застосовуються на практиці, а вміння доводяться до автоматизму і стають навичками. Участь у

творчому процесі є одним із особливих видів діяльності у ході якої продукується нова якість. Так, С. Рубінштейн підкреслює, що креативність є діяльністю у якій створюється щось нове, неповторне, самобутнє, оригінальне . Діяльнісний підхід реалізується у процесі самовиховання, самовдосконалення студентами аграрних закладів вищої освіти м'яких навичок, коли індивід порівнює себе із «Я-ідеальним» – еталонним носієм м'яких навичок, направляє свою активність на самозміну у бік ідеального зразка. Така трансформація можлива, коли вихованець стає активною стороною освітнього процесу вносячи зміни у фізичну дійсність покращує свої особистісні властивості. Даний підхід передбачає на третьому і четвертому етапі розгортання операційного компоненту методики реалізацію педагогічної умови «стимулювання участі студентів аграрних закладів вищої освіти у колективних формах перетворювальної активності (проекти, продуктивна праця, робота в органах студентського самоврядування)»

Емотивний етап реалізації операційного компоненту методики формування м'яких навичок студентів включав орієнтування студентів на перегляд відповідних художніх та документальних фільмів про відомих людей, лідерів агропромислової галузі, політиків, спортсменів, організаторів виробництва, активних фундаторів впровадження органічного землеробства, екологічно чистих технологій ведення агрогосподарства. Зокрема, студенти преглядали такі кінокартини: «Незламна», «Поводир», «Іван Сила», «Помаранчеве небо», «Нескорений», «Чорна рада», «Брати. Остання сповідь», «Тарас Бульба», «Плем'я», «Проповідник з кулеметом», «Апокаліпсис», «Дворецький», «Гнів людський» та інші. У процесі реалізації даного етапу забезпечувалась друга педагогічна умова – «передача студентам знань про м'які навички на прикладі успішних фахівців, суб'єктів підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі» , вивчалися біографії відомих людей, пропонувалася добірка цікавої літератури.

Розроблена нами модель формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти соціально зумовлена, включає педагогічні умови,

характеризується системністю і послідовним розгортанням у просторі і часі (етапність), охоплює усі компоненти освітнього процесу (зміст, методологічні основи, методи, форми, засоби, діагностику, кінцевий результат та можливість його корекції).

Операційний компонент нашої методики передбачав алгоритмічну реалізацію комплексу заходів, форм, методів і засобів формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти та забезпечення на кожному із етапів відповідних, виділених і описаних нами вище педагогічних умов. У процесі втілення знаннєцентриського етапу впровадження алгоритму нашої методики нами забезпечувалась перша педагогічна умова, відбувалась підготовка суб'єктів освітнього процесу до формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти.

Виділено три педагогічні умови, а саме:

- 1) забезпечення готовності суб'єктів освітнього процесу до формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти;
- 2) передача студентам знань про м'які навички на прикладі успішних фахівців, суб'єктів підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі;
- 3) стимулювання участі студентів аграрних закладів вищої освіти у колективних формах перетворювальної активності.

Таким чином, у нашому дослідженні, під педагогічними умовами формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти ми розумітимемо комплекс об'єктивних обставин, можливостей змісту, форм, методів, прийомів, організаційних засад від яких залежить результативність освітнього ефективність розв'язання педагогічних завдань щодо формування м'яких навичок майбутніх фахівців агропромислової галузі.

Висновки до розділу 2

1. На етапі підготовки до проведення констатувального етапу експерименту було проаналізовано критерії, які виділяються дослідниками

задля визначення рівнів сформованості навичок, а саме: *когнітивно-гностичний, емоційно-ціннісний, мотиваційно-поведінковий*, та відповідні їм показники.

2. Визначено рівні сформованості м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти ; низький -19 % , середній – 48 % , високий – 33%.

3. Визначено методикау, як комплекс інструментів вирішення певної педагогічної проблеми (у нашому випадку формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти), що включає методологічні підходи, зміст, форми, методи, прийоми, засоби – та є цілісною системою і охоплює усі компоненти освітнього процесу.

4. Визначено методологічні підходи за яких реалізується методика формування м'яких навичок студентів аграрних закладів вищої освіти : системний (функціональний взаємозв'язок суб'єктів, компонентів освітнього процесу, форм, засобів прийомів спрямованих на досягнення мети методики); аксіологічний (лідерські, комунікативні цінності, цінності управління емоціями, особистісні, валео-екологічні); особистісно-орієнтований (врахування потреб, інтересів студентів, створення умов для самовдосконалення м'яких навичок); діяльнісний (залучення студентів до перетворювальної активності та повторення певних дій).

Загальні висновки

Здійснене дослідження підтвердило основні положення висунутої гіпотези та дозволило дійти таких висновків:

1. Визначено м'які навички студентів як особистісне утворення, що ґрунтується на потенціалі особистості та формується в процесі засвоєння в різних життєвих ситуаціях, включаючи умови професійної сфери.

2. Теоретично обґрунтовано та розроблено педагогічні умови формування м'яких навичок студентів у АЗВО: залучення студентів у практичну, самостійну діяльність, що передбачає застосування організаційних, комунікативних, когнітивних, рефлексивних умінь та зумовлює прояв їх м'яких навичок; моделювання професійно-орієнтованих завдань, що вимагають від студентів вибору оптимальних способів їхнього вирішення; передача студентам знань про м'які навички на прикладі успішних фахівців, суб'єктів підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі.

3. Розроблено модель реалізації педагогічних умов формування м'яких навичок студентів у АЗВО, яка включає мету, методологічні підходи, методичне забезпечення реалізації педагогічних умов, оцінку рівнів сформованості м'яких навичок у студентів. Для реалізації педагогічних умов використано такі форми: позааудиторна робота – інноваційні, самостійні, демократичні, інтерактивні, групові та індивідуальні; аудиторна робота – лекції, семінари, практичні заняття, самостійна робота, консультації; масові, групові, індивідуальні. Зокрема реалізація першої педагогічної умови передбачає самостійну педагогічно-організаційну роботу, планування, діагностику, самоорганізацію, прогнозування, презентацію; реалізація другої педагогічної умови передбачає моделювання ситуацій, ділові та рольові ігри, дискусії, аналіз конкретних ситуацій; реалізація третьої педагогічної умови передбачає методи проблемного викладу, бесіди, метод прикладу, педагогічну вимогу, громадську думку, вправління, привчання, доручення, стимулювання та корегування інноваційної діяльності, змагання.

Результати педагогічного експерименту підтверджують висунуту гіпотезу дослідження та доцільність впровадження розроблених педагогічних умов формування м'яких навичок студентів у виховному процесі АЗВО.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективними для подальшого наукового пошуку є питання підготовки педагогічного складу та інших організаторів виховного процесу до формування м'яких навичок студентів у АЗВО, а також питання формування м'яких навичок у майбутніх фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Смоляк П. Сутність і структура поняття «соціальні навички студентів аграрних закладів вищої освіти». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 8(102). С. 306–317. ([Файли ЗНУ](#))
2. Смоляк П. Модель формування соціальних навичок студентів аграрних закладів вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 6(110). С. 218–227. (pedscience.sspu.edu.ua)
3. Смоляк П. О. Формування соціальних навичок студентів аграрних закладів вищої освіти: дис. ... д-ра філософії : 011 – Освітні, педагогічні науки. Київ: НУБіП України, 2020. ([Академічні Тексти України](#))
4. Fomenko T. Fostering agricultural students' soft skills in the process of target language teaching. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 2022. Vol. 3(19-03). P. 35–39. (modern techno.de)
5. Фоменко Т. М. Розвиток м'яких навичок у студентів аграрних спеціальностей у процесі навчання іноземної мови. (Стаття в збірнику Сумського НАУ, напрями модернізації аграрної освіти). ([ResearchGate](#))
6. Курінний О. В. Формування м'яких навичок 4К при вивченні іноземних мов студентами аграрного університету. Матеріали наук.-практ. конф. Сумського національного аграрного університету. 2021. (repo.snau.edu.ua)
7. Курінний О. В., Черкасова Т. А. Формування м'яких навичок при вивченні іноземних мов. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 44(2). С. 8–10. (repo.snau.edu.ua)
8. (Анонім / дисертаційне дослідження) Формування «soft skills» у майбутніх педагогів професійного навчання аграрних закладів вищої освіти: дис. ... канд. пед. наук (015 – Професійна освіта, аграрне виробництво). Харків, 2020. ([Scientific activity](#))
9. Кравець Р. А., Джеджула О. М. Електронне навчання як засіб розвитку соціальних навичок майбутніх фахівців аграрної галузі. Зб. наук. праць Вінницького нац. аграр. ун-ту. 2021. (repository.vsau.org)

10. Ваніна І. Soft skills як ключ до професійного зростання та сталого розвитку аграрної галузі: очікування роботодавців та виклики майбутнього. Матеріали заходів РЦПО в аграрній сфері. 2023. (rcpoztac.org.ua)
  11. Вінницький національний аграрний університет. Soft skills як мотивація для ефективного агроінженера (просвітницький захід для студентів спеціальності «Агроінженерія»). Новина університету, 2022. (vsau.org)
  12. Прошкін В. В. Формування соціальних навичок як умова розвитку лідерської компетентності майбутніх фахівців аграрного профілю. У: Лідерська компетентність у професійній підготовці фахівців АПК: зб. наук. праць. 2022. ([Цифрова бібліотека НАН України](#))
  13. Сопівник І. В., Овдій Н. М., Шинкарук В. Д., Сопівник Р. В. Особливості інформаційно-цифрової компетентності студентів аграрних та природоохоронних закладів вищої освіти. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*. 2022. Вип. 13(1). С. 57–61. ([НУБіП України](#))
  14. Atoma C. N., Ejedafiru E. F. та ін. Perceived soft skills needs of agriculture students in public universities in Niger Delta, Nigeria. 2023. ([ResearchGate](#))
  15. Kováts N. та ін. The emergence of soft skills in agricultural education: empirical evidence from Hungarian agriculture university students. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. Vol. 19(3). ([ResearchGate](#))
- Загальноуніверситетські дослідження з soft skills (здобувачі вищої освіти)
16. Шелякіна А., Торосян О. Формування та розвиток soft skills у студентів вищих навчальних закладів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 66, т. 3. С. 272–276.
  17. Кірдан О., Кірдан О. Формування soft skills здобувачів вищої освіти в освітньому процесі закладу вищої освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2021. Вип. 2(6). ([ІРБІС НБУВ](#))
  18. Цілина М. Формування soft skills і компетенцій у здобувачів вищої освіти як підґрунтя адаптації майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Інформаційні технології і засоби навчання. 2023.
(librifosciences.knukim.edu.ua)

19. Шевченко І. А. Розвиток soft skills у здобувачів освіти. *Інноваційна педагогіка.* 2024. Вип. 72. (innovpedagogy.od.ua)
20. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів — один з важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту.* 2015. № 2. (visnyk.vntu.edu.ua)
21. Ткачук І. І., Сосновенко Н. С. «Soft skills» у студентів коледжів. Тези / зб. наук. праць Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. 2019. ([Цифрова бібліотека НАН України](#))
22. Федоренко Н. І. «Soft skills» у студентів освітньо-професійної програми «Соціальні та поведінкові науки». Зб. наук. праць КНЕУ. 2021. ([КНЕУ](#))
23. Miroshnychenko O. Formation of soft skills among students of technical higher education institutions: challenges and prospects. 2025. (Наукова стаття / preprint). ([ResearchGate](#))
24. Шуляков І. М. Формування soft skills і hard skills у студентів технічних спеціальностей. Наукові записки закладу вищої освіти (серія «Педагогіка»). 2025. ([ENPUIR](#))
25. Бойко І., Радзівіл Т. Формування soft skills у здобувачів вищої освіти при викладанні дисципліни «Мистецтво концертмейстера». *Вісник наукових досліджень з мистецької освіти.* 2023. (perspectives.pp.ua)
26. Штогрин М. В. Soft skills як компонент професійної компетентності студентів-філологів. 2023. ([ResearchGate](#))
27. Sydorenko V. Soft skills as an educational trend and a necessary development component for a vocational lifelong education teacher. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools.* 2020. Vol. 38(2). P. 127–134.
28. Зелінська В. А. Soft skills – не тільки новітній освітній тренд, а важлива складова формування конкурентоспроможного фахівця. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 16.08.2024). С. 60–62.

- Нормативна й концептуальна база (компетентності, ключові навички)
29. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (із змінами).
([Законодавство України](#))
30. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII (із змінами).
([Законодавство України](#))
31. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова КМУ від 23.11.2011 № 1341 (зі змінами 2025 р.). ([Законодавство України](#))
32. Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. Official Journal of the European Union, 2018. ([data.europa.eu](#))
33. Глушко О. Європейська рамка особистісної, соціальної та навчальної ключової компетентності (LifeComp): концептуальний вимір. *Український освітній журнал*. 2023. ([uej.undip.org.ua](#))
34. Локшина О. І. Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя: концепція та реалізація. 2019. ([Цифрова бібліотека НАН України](#))
35. Методичні рекомендації щодо формування цифрової компетентності педагогічних працівників. Київ: УІРО, 2021. ([УІРО](#))
36. Бойко О. В. Теорія і методика формування лідерської компетентності майбутніх фахівців: монографія. Київ, 2020. ([Цифрова бібліотека НАН України](#))
- Дисертації та праці про соціальні навички / соціальну компетентність
37. Поліщук О. Р. Формування соціальних навичок майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук. Умань, 2019. ([nauka.udpu.edu.ua](#))
38. Баніт О. В. Формування (соціальних) навичок майбутніх менеджерів у системі професійної освіти Німеччини: дис. ... канд. пед. наук. Київ: НАПН України, 2018. ([Цифрова бібліотека НАН України](#))
39. Грибанова О. Є. Формування емоційного інтелекту майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук. Запоріжжя, 2019. ([phd.znu.edu.ua](#))

- 40.Кравченко С. В. Формування громадянської ідентичності особистості: дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 2021 (розділи, присвячені соціальним навичкам співпраці). (ipv.org.ua)
- 41.Куценко Т. Навчання протягом життя: сучасні європейські тренди й українські реалії. *Гуманітарний вісник*. 2020. (gnvp.ddpu.edu.ua)
Міжнародні книги та статті про soft skills (контекст для аграрної освіти)
- 42.Rao M. S. *Soft Skills – Enhancing Employability: Connecting Campus with Corporate*. New Delhi: I.K. International, 2011. ([Amazon](https://www.amazon.com))
- 43.Chauhan G. S., Sharma S. *Soft Skills: An Integrated Approach to Maximise Personality*. New Delhi: Wiley India, 2016. ([ResearchGate](https://www.researchgate.net))
- 44.Hagmann J. Developing “soft skills” in higher education. IIED Working Paper. London: International Institute for Environment and Development, 2000. (iied.org)
- 45.Haselberger D. та ін. *Handbook – Mediating Soft Skills at Higher Education Institutions*. 2012. ([ResearchGate](https://www.researchgate.net))
- 46.Mohammed Z. J. Components of soft skills for university students in the 21st century: a review. *Medical Education Bulletin*. 2023. (medicaleducation-bulletin.ir)
- 47.Cherusheva G. Future challenges and opportunities in the development of soft skills in higher education. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2025. Vol. 14(2). (izmail.maup.com.ua)
- 48.Tatsenko N. Developing soft skills in Ukrainian higher education: challenges and ESP integration strategies. 2025. (Наукова стаття / preprint). ([ResearchGate](https://www.researchgate.net))
- 49.Papp I. C. Soft skills of business students in relation to higher education institutions. *Problems and Perspectives in Management*. 2023. Vol. 21(4). (businessperspectives.org)
- 50.Soft Skills course (Dynamic development of social competence of students). Академічний е-manual і курс «Soft Skills» в межах європейського освітнього проєкту, ДонНУ. 2014. (donnu.edu.ua)

